Л. ШАЧКОВСЬКА (Умань)

ВПЛИВ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ НА ДЕКОМПОЗИЦІЮ ФОРМАТУ ІНСТИТУЦІЙНОГО ПРОТОТИПУ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Формат інституційного прототипу політичних партій відтворює їх соціально-політичну природу. Розглядаючи політичні партії як політичні інститути, зазвичай враховують такі базові елементи, які є відображенням їх інституційних ознак: (а) програма, яка спрямовує всі її дії й ініціативи, вона виражає соціально-політичну сутність партії, показуючи, чиї інтереси вона захищає, які соціально-політичні сили за нею стоять, наявність її явних або схованих принципів; (б) соціальна база партії, яка орієнтує партію на ті групи і категорії населення, які її підтримують, поділяють її програмні положення; (в) організаційна інфраструктура, основу якої становлять пересічні члени й керівні органи, які координують і спрямовують дії пересічних членів. При визначенні інституційного статусу сучасних політичних партій відтворення вищеозначених ознак уже не є достатнім.

Метою даної статті є визначення впливу виборчої системи на декомпозицію формату інституційного прототипу сучасних політичних партій. Проблема формування інституційного прототипу сучасних політичних партій активно розробляється як західними (Є. Вятр, М. Дюверже, Дж. Ішияма, Е. Каак, Р. Катц, Г. Кітчельт, Х. Клагес, П. Майєр, С. Ньюмен, Дж. Сарторі, Р. Штайнігер та ін.), так і вітчизняними (В. Бебик, Г. Голосов, В. Євдокимов, А. Ковлер, Ю. Коргунюк, А. Мурадян, М. Примуш, С. Пшизова, В. Сергєєв, Ю. Шведа та ін.) фахівцями. Використовується методика традиційного змістовного аналізу.

В останні десятиліття в західних країнах спостерігається значне падіння впливу традиційних інститутів політичного представництва, в першу чергу політичних партій. На рівні політичної свідомості це проявляється в падінні довіри політичним партіям і в послабленні ідентифікації з ними. На рівні політичної поведінки спостерігається підвищення нестійкості партійно-політичних преференцій на виборах і скорочення чисельності партій [1, p. 121]. Основні причини даного явища полягають у соціокультурній сфері, у змінах, пов’язаних з переходом до постіндустріальної стадії розвитку суспільства. Вже в 1960-1970-х роках стали втрачати гостроту соціальні та ідеологічні відмінності, які в свій час призвели до утворення політичних партій, – між працею та капіталом, між державою і церквою, між конфесіями. Підвищення рівня життя, підвищення заробітної платні, покращення умов праці та інше радикальним чином змінили соціально-професійну та демографічну структури суспільства. В наслідок цього послабився традиційний зв’язок партій з колись чітко орієнтованими на них соціальними групами, що зробило соціальну базу партій більш рухливою.

Крім того, технологічні досягнення сучасного інформаційного суспільства створюють принципово іншу ситуацію в політичному спілкуванні. Сьогодні пересічному громадянину не має потреби відвідувати партійні збори, щоб відшукати однодумців, – достатньо увімкнути телевізор, зайти на вебсайт партії тощо. Таким чином, стрімкий розвиток ЗМК, особливо електронних, призводить до втрати партіями монополії на формування громадської думки. Партії вже не можуть успішно конкурувати з пресою, телебаченням, громадянськими ініціативами. З іншого боку, причиною падіння довіри до партій є логіка їхнього розвитку. Мова йде не лише про ті негативні наслідки, які пов’язані із самим становленням організаційної структури партій (наприклад, процес олігархізації партій, добре описаний Р. Міхельсом), а також про те, що більшість класичних політичних партій у той чи інший період свого розвитку перебували при владі. Участь у державному управлінні сприяє прагматизації позиції будь-якої політичної сили, в партії з’являється так би мовити «каста маленьких сеньорів» – претендентів на монопольне виконання певних управлінських функцій. Ось як описує цей процес П. Бурд’є: «Чим дальше розвивається процес інституціоналізації політичного капіталу, тим більше боротьба за вплив над людьми змінюється боротьбою за “посади” і все більше активісти… замінюються “утримувачами дохідних місць”… на практиці в настроях постійно посилюється вага імперативів, пов’язаних з відтворенням апарату й посад, які їм пропонуються… Стає зрозумілим, що партії можуть таким чином нехтувати власною програмою заради утримання влади або просто виживання» [2, с. 216-217]. Ці явища призводять до того, що політичні партії втрачають здатність репрезентувати на політичному рівні соціальні інтереси. Особливо це стосується європейських лівих партій, котрі поступово втрачають здатність каналізувати соціальне невдоволення і соціальний протест.

Якісно змінився і склад політичних партій. Про це свідчать такі обставини: (1) зросла частка людей старшого покоління; (2) мотивація молоді, яка вступає до партій, здебільшого набуває відверто кар’єрного характеру; (3) ставлення до політичної партії стає все менш ідеологізованим і більш інструментальним: при голосуванні за ту чи іншу партію виборці керуються прагматичними міркуваннями, для них все більшого значення набуває здатність партії вирішувати назрілі політичні проблеми, компетентність керівних органів. За цих умов партії з метою підтримання своєї позиції вимушені пристосовуватися до змін, які стосуються кадрової політики, ідеології і програми, стиля діяльності, відносин із соціальною базою, партнерами та супротивниками. Сьогодні еволюція політичних партій призвела до формування нового інституційного утворення – універсальних партій.

Сучасна соціальна держава суттєво перетворила природу політичної партії. Політичний ринок вже заповнений, будь-яка спроба вторгнення на нього блокується: тому поява нових партій та їх закріплення на політичній сцені – дуже рідкий випадок. Фактично структурні основи існуючої моделі сприяють успіху крупних партій з урахуванням тих матеріальних витрат, котрих потребує проведення масової політики.

Потрібно мати широку мережу підготовлених професіоналів, займати якомога більше місць в органах державного управління, контролювати значні засоби соціальної комунікації та володіти солідною економічною підтримкою. Ці чинники перетворюють інституційну політику в «замкнену зону». Саме завдяки цієї обставині здійснюється так би мовити сутнісна уніфікація крупних партій у політичній системі з того моменту, коли вони починають підтримувати її основи, відрізняючись лише в підходах до управління або інших позиціях.

Для того, щоб добитися успіху й отримати доступ до влади, партія має діяти помірно й прагматично, у відповідності до вимог політичного ринку. З одного боку, йдеться про розширення підтримки з боку електорату за рахунок зведення до мінімуму тих елементів програми, які можуть загострити суперечки; з іншого –партія має бути готова до об'єднання в коаліцію, тобто до того, щоб зробити об'єктом перемовин свої вимоги.

В останні часи спостерігається поява партій нового типу. Йдеться про відоме явище «catch-all-party» (з англ. букв. – партія-хапай-всіх, тобто партія, яка розраховує на підтримку в усіх верствах населення). Воно ґрунтується на практиці розмивання класичних ідеологічних контурів, усе більш туманних програмних обіцянках, свідомого утворення міжгрупової соціальної бази й елітарного панування в партійному житті, яке демобілізує пересічних партійців. Універсальні партії (електорально-професійні партії або «партії-хапай-всіх») вже не претендують на інтелектуальне і моральне домінування, орієнтуючись на безпосередній успіх на виборах. Ці «інтеркласові» організації вважають другорядним зростання своїх лав, але намагаються об'єднати навколо себе максимальну кількість виборців різноманітної соціальної, етнічної та іншої приналежності для вирішення головних питань поточного моменту. Такі партії утворюються навколо прагматичного лідера (лідерів), частіше всього загальнонаціонального масштабу, котрий пропонує суспільству ідеї злагоди, компромісу, балансу інтересів.

Універсальні партії є свого роду синтезом партій класичних типів – кадрових і масових, вони намагаються за допомогою неідеологізованої програми мобілізувати якомога більшу кількість виборців різної соціальної та професійної приналежності. Для них притаманне: відсутність фіксованого членства, потенційний кількісний склад, особливий тип лідера-інтелектуала, який грає роль світоглядного символу, відсутність жорстко фіксованих соціальних інтересів. Логіка catch-all-party змушує шукати голоси де завгодно, відмовляючись від будь-якого спеціалізованого підходу (класового, конфесійного та ін.), хоча іноді він може зберігатися по заздалегідь заданих параметрах.

За цих умов під час виборчих кампаній бракує справжніх фундаментальних альтернатив; партії, які мають шанс (або намагаються) опинитися при владі, залишають осторонь принципові питання. Передвиборча конкуренція виявляється поверховою; підкреслюються відмінності між партіями, але увага громадян при цьому переключається на другорядні питання.

Р. Катц та П. Майєр вважають, що процес перетворення ідеологічних партій в універсальні відбувається в напрямку укріплення їхнього безпосереднього зв'язку з державою, а також посилення зв'язків між партіями. На цій підставі виникає тип «картельних партій». Цей тип партій стає механізмом розподілу державних постів між професійними групами політиків. Такий механізм ґрунтується, в першу чергу, на безпосередньому зв'язку політика і виборця, без допомоги партійної організації. Крім того, він базується на широкій коаліційній основі та на скороченні дистанції між виборцями і політичними лідерами. Одним із його ресурсів є також значні державні субсидії для партійної діяльності. Виявлені тенденції призводять до того, що електоральна конкуренція стає більш керованою: партіями керує «колективна солідарність» і в деяких випадках «стимул до змагання… замінюється позитивним стимулом не конкурувати». Партійні виборчі кампанії стають більш капіталоємними і в той же час більш професійними і організованими, а лідери партій все більше починають походити на підприємців. Поступово щезають відмінності між членами і симпатизантами партій [3, p. 20].

За своїми програмами картельні партії слабкорозрізнювані. Це призводить до того, що відповідальність за державну політику з точки зору виборців починають нести всі партії, а відповідальність конкретної партії знижується. Щезає чітке розмежування між правлячою партією та опозицією. Вибори забезпечують входження у владу всіх більш-менш значих партійних груп. Наслідком цього, зазначають Р. Катц та П. Майєр, стає перетворення демократії в «публічне залицяння еліт, а не включення населення у процес виробництва політичної стратегії» [3, p. 20].

Для партогенезу країн нової демократії (Східна Європа, Балтія, СНД) в силу неусталеної партійної системи притаманна тенденція формування партійних утворень з нестійкою електоральною базою, у яких провідну роль відіграє партійне керівництво. Даний процес пов'язаний з декількома обставинами. По-перше, партії вимушені звертатися до широкого кола виборців головним чином тому, що не можуть розраховувати на підтримку електорату із усталеною партійною прихильністю, оскільки при авторитарному правлінні подібна прихильність була відсутньою. По-друге, партії не прагнуть до збільшення кількості своїх членів, оскільки їх фінансові ресурси не залежать від кількості членів, а при меншій чисельності членів скорочується ймовірність потенційно міцних викликів існуючому партійному керівництву. По-третє, деполітизовані громадяни посткомуністичних країн не виявляють особливої схильності до ідентифікації з ідеологіями і партійними символами, вони скоріше надають перевагу сильним особистостям. Тому найбільші шанси в посткомуністичній політиці мають універсальні партії, де партійне керівництво грає домінуючу роль, а партійна організація – другорядну.

Не зважаючи на схожість процесів сучасного партогенезу, посткомуністичний розвиток політичних партій має свою специфічність, на що справедливо звертають увагу західні фахівці, зокрема Дж. Ішияма [4, с. 15]. На матеріалах партійного будівництва на посткомуністичному просторі можна виділити декілька

«ідеальних типів» партій: (а) харизматичні партії (вони являють слабкоструктуровану масу людей, скупчену навколо лідера, є за своєю природою нестабільними утвореннями); (б) клієнтистські партії (вони являють собою партії персонального патронажу, основне завдання яких є створення організації, яка ефективно постачає ресурсами своїх послідовників, проте подібні організації ухиляються від витрат на координацію діяльності своїх членів, оскільки від них вимагається не віра в деякій набір ідеологічних цілей, а особиста лояльність); (в) програмні партії (вони засновуються для реклами ідеалів бажаного суспільства як колективного блага, яке вони обіцяють забезпечити, і залучення активістів і лідерів, готових пропагувати і втілювати в життя ці ідеали). До цього переліку можна додати також такі по суті протопартійні утворення, як різного роду (г) квазіполітичні та (д) етно-сепаратистські партії.

В основі квазіполітичних партій знаходяться різного роду корпоративні інтереси. Вони відображають поточні інтереси окремих майнових, професійних або інших соціальних груп і своєю діяльністю сприяють задоволенню їх приватних вимог. До таких партій можна віднести: партії-клани, основою яких є родинні зв'язки; партії-профспілки, діяльність яких обслуговує вузькопрофесійні інтереси; регіональні партії, орієнтовані на задоволення вузькотериторіальних інтересів; фінансово-промислові партії, які, користуючись ресурсами певної фінансово-промислової групи, лобіює відповідні інтереси в центрах прийняття рішень (парламент, уряд, президент, місцеві адміністрації тощо).

Етно-сепаратистські партії є результатом специфічних міжетнічних відносин, котрі значною мірою визначаються емоційно різко забарвленим сприйняттям ідей незалежності і суверенітету етнонаціональних і національно-культурних спільнот, почуттям ошуканої гідності народів (особливо малочисельних). Особливої гостроти подібні відносини виникають на ґрунті конфесійних відмінностей порівняльно з базовим («титульним») етносом. Нерідко подібні партії виходять за межі системних вимог, встають на шлях тероризму та насилля.

Ідеологія як базова система цінностей є ключовою характеристикою партії. І хоча часи «вузькоідеологічних» партій вже позаду, сьогодні навіть для таких традиційно прагматичних, позаідеологічних партій, як Республіканська і Демократична партії США, певна система цінностей відіграє важливу роль у політичній боротьбі. Основою градації ідеологічного партійно-політичного спектру є поділ «ліві-праві», який веде свій родовид від часів Французької революції 1789-1795 рр., коли якобінців, які сиділи в Конвенті ліворуч від спікера і виступали з революційно-радикальних позицій, стали називати лівими, а більш поміркованих жирондистів, які займали місця праворуч – правими. Ідеологія як система цінностей є більш стійкою, ніж темперамент, який змінюється швидше – одна і та сама партія може за певних обставин виступати як з радикальних, так і з поміркованих позицій. Тому з часом критерій політичного темпераменту поступився критерію ідеології як базовій класифікаційній характеристиці партій. У сучасній політології не існує єдиного погляду щодо класифікації політичних ідеологій, але класичною видається п'ятичленна схема, за якою зліва направо розташовані такі ідеології: комунізм – соціал-демократія – лібералізм – консерватизм – фашизм [5, с. 17].

Ідеологія не лише встановлює цілі, завдає критерії оцінок та суджень з приводу політичних дій, але і чинить дуже помітний вплив на процеси політичного сприйняття, оскільки скрізь призму ідеології людина сприймає політичну реальність, перцептивна інформація про цю реальність набуває смислу, інтерпретується всередині певної системи категорій. Ідеологічні преференції являють собою систему поглядів на природу, суспільство та особистість, систему цінностей, норм, цілей, способів їх досягнення, які притаманні певній групі. У широкому значенні ідеологічні преференції включають до себе філософські, політичні, економічні, моральні, релігійні, естетичні та інші ідеї.

Для сучасного суспільства є достатньо характерною внутрішня погодженість переконань відносно питань внутрішньої та зовнішньої політики. Це означає, що, знаючи позицію людини по одному або декількох питань внутрішньої та зовнішньої політики, можливо з впевненістю передбачити його позиції по інших питаннях. Чисельні електоральні дослідження стверджують, що ідеологічна схожість виборця з кандидатом є важливою основою його підтримки на виборах. Існує принаймні дві інтерпретації даних результатів. Перша інтерпретація передбачає, що в силу відсутності стабільного інтересу до політики індивід використовує своєрідні «ключі», крізь призму яких здійснюється оцінка політичної позиції кандидатів. Такого роду «ключами» виступають партії та партійна приналежність. Друга інтерпретація виходить з того, що виборці систематично викривляють своє сприйняття ідеологічних позицій кандидатів, яких вони підтримують або не підтримують, з метою досягнення когнітивного балансу. Таким чином, ідеологічна орієнтація кандидата, якого підтримує виборець, буде розглядатися як схожа з позицією самого виборця, а ідеологічна позиція кандидата, якого виборець не підтримує, буде сприйматися протилежною або принаймні відмінною від власної орієнтації виборця. Виходячи з цих даних, можна дійти висновку, що ідеологічна позиція кандидата є значимою для певної частини електорату (репрезентованою в основному політичною елітою), але оскільки ця частина електорату чинить вплив на думку решти виборців (мас) і, у принципі формує її, то роль ідеологічного фактора при прийнятті масових електоральних рішень суттєво зростає.

Великого значення при формуванні ідеологічних орієнтацій відіграє партійна приналежність кандидата. Імідж партії визначається або неусвідомлено перенесеною на партію оцінкою того періоду історії, коли її лідери визначали внутрішню і зовнішню політику, або іміджем видатних, відомих всій нації діячів партії. Таким чином, індивід ідентифікує себе не з організацією, яка проводить певну політику, а з конкретними групами політиків або окремими діячами. Партійна самоідентифікація виступає як перетворена форма

особистісно-групової, а не інституційної ідентифікації. Партія виявляється перш за все символом особистості людини, на яку хоче рівнятися пересічний громадянин, з якою він пов'язує свої надії та очікування, і важлива вона (партія) для нього лише тому, що допомагає йому зорієнтуватися у складному, незрозумілому політичному світі.

Чинник партійної приналежності є тією призмою, крізь яку сприймається особистість політика, його програма дій, ситуація, у якій він діє. На сьогодні спостерігається спад політизованості практично всіх верств населення, і чинник партійної приналежності хоча і продовжує відігравати певну роль як в електоральній поведінці, так і у загальному світогляді людей, але цей зв'язок вже не є однозначним. Вона визначає загальні погляди різних соціальних груп, однак на остаточне рішення при електоральному виборі можуть впливати й інші чинники, які іноді розходяться з партійною лінією. Більшість людей ідентифікують себе не лише з діячами своєї партії, але і з багатьма іншими групами. Причому прихильність до цих груп може бути значно сильнішою, ніж до політичної партії. Таким чином, при оцінці конкретних політичних діячів відіграє роль і чинник групової приналежності, у результаті чого індивіди розглядають ті зиски або вади, котрі дана партія або політичний лідер приносили в минулому або можуть принести в майбутньому їхній соціальній групі, тобто орієнтуються на стратегічний образ дій цієї партії, який набуває для них особистісного значення.

Говорячи про ідеологічні міркування як напрям формування образу-значення, треба зазначити, що вони не завжди фіксують однаковість базових структур світосприйняття. Крім ідеологічної заангажованості будь-яка політична партія має власну соціальну базу. Її складають соціальні групи (класи, верстви, прошарки, стани та ін.), які активно поділяють програму (ідеологію) партії. В контексті виборчого процесу соціальна база партії перетворюється в її електорат (від лат. elector – виборець) – коло виборців, які голосують на виборах за певну партію та її представників. На відміну від соціальної бази електорат характеризує сукупність реальних прихильників партії, а не гаданих. У партійно-структурованих суспільствах, як правило, електорат і соціальна база політичних партій збігаються, хоча перший може включати і тимчасових прихильників – представників соціальних груп, які не належать до соціальної бази партії. Тому електорат не є деякою суворо окресленою соціальною групою прихильників тієї чи іншої партії, хоча йому і притаманна певна відносна стабільність. Від виборів до виборів електорат тієї чи іншої партії змінюється, причому як у кількісному, так і в якісному відношенні.

За марксистською традицією стверджувалося, що кожна партія відображує інтереси того чи іншого класу (соціальної групи). Таке тлумачення соціальної бази партії не пояснює звичайну ситуацію, коли кількість тих, хто голосує за ту чи іншу партію зовсім не збігається з кількістю представників того чи іншого класу (соціальної групи, верстви, прошарку, стану та ін.). Крім того, таке тлумачення не враховує ту обставину, що в умовах постіндустріального суспільства суттєві відмінності між класами щодо ставлення до власності на засоби виробництва (притаманні суспільствам кінця XIX – початку XX ст.) поступово щезають. Тому в сучасних умовах краще говорити не про представництво, а про орієнтацію, «проникнення» (Дж. Сарторі) партійних платформ у ті чи інші соціальні верстви.

Таким чином, сучасні політичні партії додали до інституційного прототипу додаткову вимогу – участь у періодичних виборах. Ця вимога інкорпорована в партійне законодавство більшості європейських держав, в тому числі й в нових демократіях.

1. Katz R. Organization and Finance / R. Katz // Comparing democracies: Elections and Voting in Global Perspective / Eds. by L. LeDuc, R. Niemi, P. Norris. – Thousand Oaks etc., 1996. – P. 120-148.
2. Бурдье П. Социология политики / П. Бурдье; пер. с франц. – М.: Logos, 1993.
3. Katz R. Changing Models of Party Organization and Party Democracy. The Emergence of the Cartel Party / R. Katz, P. Mair // Party Politics. 1995. – 1995. – Vol. 1, № 1. – P. 18-34.
4. Ишияма Дж. Партии-преемницы коммунистических и организационное развитие партий в посткоммунистической политике / Дж. Ишияма; пер. с англ. // Полис. – 1999. – № 4. – С. 14-27.
5. Білоус А.О. Політико-правові системи: світ і Україна: навчальний посібник / А.О. Білоус. – К.: АМУПП, 1997. – 200 с.

SUMMARY

Shatchkovs'ka L. INFLUENCE OF ELECTORAL SYSTEM ON DECOMPOSITION OF FORMAT OF INSTITUTIONAL PROTOTYPE OF CONTEMPORARY POLITICAL PARTY.

In the article influence of electoral system is examined on decomposition of format of institutional prototype of contemporary political party.